

Abdulla Avloniy asarlarining ilmiy pedagogik tavsifi

Zayniddinova Sevinch Jaloliddin qizi

Nizomiy nomidagi TDPU Professional ta'lim
Fakulteti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
yo'nalishi 202-bosqich talabasi

Telefon: +99895 0119904

e-mail: szayniddinova199@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada marifatparvar olim, jadid adabiyotining yetuk vakillaridan biri, beqiyos asarlari va lirikasi bilan o'zbek adabiyotida o'chmas iz qoldirgan alloma Abdulla Avloniy hayoti va ijodi, hamda asarlari, ulardagi g'oyaviy ma'no va ilgari surilgan g'oyalar haqida so'z yuritilgan. Bundan tashqari Abdulla Avloniy asarlaridagi ilmiy pedagogik qarashlar va tarbiyaga bo'lgan e'tibor va e'tirof haqida ham bir qancha ma'lumotlar ham keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR: Tarbiya, ta'lim, maktab, bilm, ma'rifat, mavzu, jadidichilik, maktab, pedagogika, saviya, ilm, tavsif, g'oya.

ABSTRACT: In this article, the life and work of Alloma Abdulla Avloni, an enlightened scientist, one of the mature representatives of Jadid literature, who left an indelible mark in Uzbek literature with his incomparable works and lyrics, as well as his works, their ideological meaning and ideas put forward talked about. In addition, some information about scientific pedagogic views and attention and recognition of education in the works of Abdulla Avloni is also presented.

KEY WORD: Education, education, school, knowledge, enlightenment, subject, modernity, school, pedagogy, level, science, description, idea.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng, har tomonlama taraqqiy topib borayotgan jamiyatimiz ma’naviyatini yanada rivojlantirishda millatimiz tarixini o‘zida badiiy aks ettirgan tarixiy badiiy hamda ilmiy asarlarni alohida o‘rganishga e’tibor qaratila boshlandi. Shu o‘rinda yurtboshimizning “Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan yana bir o‘ta muhim masala borki, unga alohida to‘xtalib o‘tishni zarur deb bilaman. U ham bo‘lsa, unib-o‘sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog‘liqdir. Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy aytganidek, bu masala biz uchun haqiqatan ham yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir va o‘z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo‘qotmaydigan, ta’bir joiz bo‘lsa, masalalarning masalasidir”¹ deya bugungi kun yoshlarini ta’lim-tarbiyasida ahamiyatli bo‘lish jozi bo‘lgan ko‘plab tomonlar mavjudligi, tarixni anglash, adabiyotga mehr berish, kitobxonlar safini yanada kengaytirish, jamiyatda o‘qituvchi-ustoz-pedagog maqomini yanada yuksaltirish borasida fikrlar bildirganlar.

Tarixdan ma’lumki, zaminimiz allomalar yurti, bunday zamin albatta o‘zining madaniy yodgorliklar bebaho asarlariga boydir. Mazkur madaniy me’ros yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan, taniqli o‘zbek adibi Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan to‘rt qismdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” hamda “Birinchi muallim” , “Turkiy guliston yoxud axloq” , “Ikkinchi muallim” , “Maktab gulistoni” kabi darslik va o‘qish kitoblari ham xarakterli bo‘lib hizmat qiladi. Shuni inobatga olib, bu asarlarni jiddiy o‘qib chiqish va unda ilk darslikka xos tuzilmani, g‘oyaviy to‘liqlikni, kitoblardagi o‘ziga xos xususiyatlarni monografik yo‘nalishda o‘rganib chiqish zarur.

O‘zbek adabiyotshunosligida taniqli ma’rifatparvar adib Avloniyning badiiy ijodi, asarlarining o‘ziga xos g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, shuningdek, uning pedagogik

¹ SH.M.Mirziyoyev “Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish - xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir” - Sharq yulduzi jurnali elektron sayti // <http://jahonadabiyoti.uz/2017/12/07>

mavzudagi asarlari haqida ba'zi ishlar qilingan, mulohazalar bildirilganligini ko'rish mumkin. Adibning bolalar adabiyotiga qo'shgan hissasi haqida R.Barakaevning "O'zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi"² nomli monografiyasi e'lon qilingan. Bu kitobda olim taniqli adibning bolalar adabiyotini yuksaltirish uchun chekkan zahmatlarini birma-bir ko'rsatib o'tgan. Shu bilan birga, Begali Qosimov adib haqida bir adabiy portret bilan bir ilmiy risola e'lon qilgan hamda U.Dolimov bilan hamkorlikda "Sharaflil hayot"³ asarini yozgan.

Adibning qizi X.Avlonova "Dadam haqida: (Abdulla Avloniy haqida)"⁴ maqolasini e'lon qilgan. Shuningdek, H.Azimova, A.Bozorov, M.Rahmonov, T.Tursunov, Z.Eshmurodova, D.Qosimov, K.Hoshimov kabi bir qator olimlar ham Abdulla Avloniy haqida maqolalar e'lon qilishgan.

Tohir Malik Qaldirg'och qissasida Asadullo Mira'lam deb tanishtirgan qahramon aslida Abdulla Avloniydir. Asarda adibning o'tgan asr boshidagi xalq tafakkurini o'stirishda qo'shgan hissasi, yangi usul maktablarining ochilishidagi jonbozliklari uning prototipi orqali ifodalangan.

Biroq Abdulla Avloniy aksariyat asarlarda jadid, milliy teatr asoschisi, shoir va mohir yozuvchi sifatida tahlil qilinadi. Adibning pedagogik qarashlari, mohir o'qituvchilik faoliyati hali hamon tadqiq nazaridan tashqarida qolmoqda. Bu sohada Abdulla Avloniy asarlarida yoshlarni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashning pedagogik talqini bayon etilgan S.Nishonova, O.Musurmonova, U.Mahkamov kabi ko'plab olimlarning ilmiy tadqiqotlari shu jihatdan e'tiborga loyiqdir.

Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langan. Uning boy pedagogik

² R.Barakaev. O'zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi. T. Adabiyot nashriyoti, 1998 y, 134 b

³ Qosimov B, Dolimov U . Sharaflil hayot. T., G'.G'ulom nashriyoti, 1987 120 b

⁴ X.Avlonova "Dadam haqida. T. O'qituvchi, 1986. 78 b.

merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda Avloniyning siymosi, faoliyati biz uchun qadrlidir.

Taniqli ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, o'z asarlarida o'zbek xalqining eng yaxshi an'alarini, ta'lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalani aks ettirgan pedagog, olimdir.

Mashhur o'zbek ma'rifatparvari, shoiri va jamoat arbobi Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida, mayda hunarmand-to'quvchi oilasida dunyoga keldi. Ota-onasi savodli kishilar bo'lgan. Abdulla Avloniy eski usul maktabini tamomlagandan keyin 12 yoshida madrasaga o'qishga kiradi. U yozda ishlab ota-onasiga yordam qilar, boshqa vaqtlarda o'qir edi. Oiladagi moddiy qiyinchiliklar tufayli bolaligidan odamlar eshigida mehnat qilgan, g'isht quyish, suvoqchilik, pechkachilik, duradgorlik, binokorlik kabi kasblar bilan shug'ullangan, «Imoratchi usta» degan nom olgan.

Abdulla Avloniy o'z tarjimai holidan yozishicha: «1885 yildan boshlang'ich maktabda o'qidim. O'qchi mahallada Akromxon domladan xat-savodim chiqdi. 1890 yilda maktabni bitirib, mahalladagi madrasada dars o'qiy boshladim. Yoshim 13ga yetgach, yo'qsullik menga ta' sir qildi. Yoz kunlarida mardikorlik qilib, ota-onamga biroz yordamda bo'lib, qish kunlarida o'qir edim. So'ngra O'qchi mahalladagi domlamizning kam havsalaligidan, o'quvda davomsizligidan O'qchi madrasasini tark qilib, 14 yoshimda Shayxantavurdagi Abdulmalikboy dahasiga kelib, Mullo Umar Oxunddan dars o'qiy boshladim. Bu chog'larda ham qish kunlarida o'qib, yoz kunlarida mardikor ishlamoqqa majbur edim». O'ta iqtidorli bo'lgan Abdulla Avloniy 15 yoshida she'rlar yoza boshladi. U 1894 yildan boshlab she'rlar yozishga kirishgan bo'lsa-da, biroq yoshlik davrida yozgan she'rlari bizgacha saqlanmagan. Dastlabki she'rlarida va «Hijron» degan maqolasida xalqni yangi usul maktablarida o'qib-o'rganishga targ'ib qildi. Avbdulla Avloniy 1907-yilda «Shuhrat»,

«Osiyo» nomli yangi gazetalar chiqara boshladi, lekin chor amaldorlari tez orada gazetalarni yoqtirib qo'yadi. Abdulla Avloniy keyinroq «Sadoyi Turkiston» (1914-1915), «Turon» (1917), «Ishtirokiyun» (1918) gazetalarida, «Kasabachilik harakati» (1921) jurnalida muharrir bo'lib ishlaydi. Shundan so'ng, u o'zbek matbuotning zabardast vakili, o'zbek matbuotning asoschilaridan biri sifatida taniladi.

Jadidchilik harakati rahbarlaridan biri bo'lgan Avloniy 1904-yilda Toshkentning Mirobod mahallasida jadid maktabini, 1909-yilda «Jamiyati xayriya» uyushmasini tashkil etadi. 1905-1917-yillarda matbuotdagi qizg'in faoliyati, ko'plab publitsistik maqolalari bilan «bir yoqdan milliy islohot uchun mafkura hozirlag'on, ikkinchi yoqdan el orasiga o'zgarish tuxmini sochg'on» ham Abdulla Avloniy bo'ldi. Avloniy o'zi nashr etgan «Shuhrat» (1907) nomli gazetasi faoliyatini shunday baholagan edi.

U Turkistonda birinchilardan bo'lib maktabga geografiya, kimyo, xandasa, fizika fanlari kiritilishiga ta'sir ko'rsatdi, ta'limni real turmush bilan bog'lashga intildi, bir dars bilan boshqasi o'rtasida muayyan tanaffusni, bir sinfdan ikkinchisiga o'tishdagi imtihonni joriy etdi, ta'lim tizimining dunyoviy yo'nalishini kuchaytirishiga alohida e'tibor berdi. Uning «Birinchii muallim» («Muallimi avval», 1909), «Ikkinchi muallim» («Muallimi soniy», 1912) nomli darsliklari, «Turkiy guliston yoxud axloq» (1913), «Gulistoni maktab» (1917), «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» (1909-1916, 6 qism) kabi qo'llanmalari maktablarda o'qitilgan.

Avloniy «Turon» (1917) gazetasiga «Yashasin xalq jumhuriyati» degan shiorni tanladi, «Turon» nomli teatr to'garagini tashkil etib, iqtidorli yoshlarni to'pladi, ayrim rollarni ijro etishda o'zi ham qatnashdi. Shoir Afg'onistonda elchi bo'ldi, turli o'quv yurtida dars berdi. Abdulla Avloniyning Hijron, Nobil, Indamas, Shuhrat, Surayyo, Shapaloq, Chol, Ab, Chegiboy degan taxalluslari bo'lgan.

Abdulla Avloniy o'zbek xalqning san'ati va adabiyoti hamda milliy madaniyatini,

xalq ta'limi ishlarini yo'lga qo'yishda katta xizmatlar qilgan adib, jamoat arbobi va iste'dodli pedagogdir.

Abdulla Avloniy o'zbek ziyolilari ichida birinchilardan bo'lib, o'zbek xalq teatrini professional teatrga aylantirish uchun 1913-yilda «Turon» nomi bilan teatr truppasini tashkil qiladi. Biroq bu truppaning professional teatrga aylanishi uchun katta to'siqlar bor edi. Chor hukumatining mustamlakachilik siyosati xalqning ijtimoiy ongining uyg'onishiga yordam ko'rsatuvchi teatrlarning barcha shakllariga qarshi edi. Teatrda ana shunday salbiy munosabatda bo'lgan bir paytda Avloniyning teatr truppasini tashkil qilish va ijtimoiy mazmundagi pyesalarni sahnalashtirishi uning xalq ma'rifati yo'lidagi zo'r jasorati edi. Teatrshunos M.Rahmonov Avloniyning teatrchilik faoliyati haqida shunday yozadi:

«Avloniy truppa uchun «Advokatlik osonmi?», «Pinak», «Ikki muhabbat», «Portug'oliya inqilobi» kabi dramalar yozdi, «Qotili Karima», «Uy tarbiyasining bir shakli», «Xiyonatkor oilasi», «Badbaxt kelin», «Jaholat», «O'liklar» kabi sahna asarlarini tatarcha va ozarbayjonchadan tarjima qiladi»⁵. Ammo bu asarlar nashr qilinmadi.

1916-yili ozarbayjonlik mashhur aktyor Sidqiy Ruhillo Toshkentga kelib, «Turon» truppasi bilan birga «Layli va Majnun» spektaklini qo'yadi. Avloniy bu spektaklda Qaysning otasi rolini ijro etadi. Truppa a'zolari bilan Avloniy 1914- 1916 -Farg'ona vodiysida gastrollarda bo'ladi.

Abdulla Avloniy 1917-yil to'ntarishiga qadar Turkistonda juda katta ijtimoiy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirgan jadidlar harakatining ko'zga ko'ringan namoyandaligidan edi. Abdulla Avloniy ilg'or ziyoli kishilar bilan hamkorlikda teatr tomoshalari va matbuotdan tushgan mablag'larga dunyoviy ilmlarni o'qitadigan «Usuli jadid», ya'ni yangicha ilg'or usuldagi maktablar ochdilar va bu maktablarda xalq bolalarini o'qitdilar. Ular o'z millatlaridan yetuk olimlar, bilimdon mutaxassislar, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod, Vatanni ozod, farovon etishlarini orzu qildilar va bu yo'lida fidoyilik

⁵ Avloniy A. Adabiyot yoxud milliy she'rlar, ifodai maxsus. 1-juz, 1-tab'.—Toshkent, 2006. 80-81-b.

ko'rsatdilar.

Abdulla Avloniy 1907-yilda Toshkentning Mirobod mahallasida, keyinchalik Degrez mahallasida yangi usuldagi maktablar ochdi. Maktablardagi o'quv asbob- jihozlarini o'zgartirdi, o'z qo'li bilan parta va doskalar yasadi. Maktabga qabul qilingan bolalarning asosiy qismi kambag'al kishilarning bolalari bo'lganligi uchun ularni kiyim-kechak, oziq-ovqat, daftar-qalam bilan ta'minlash maqsadida, do'stlarining ko'magida «Jamiyati xayriya» tashkil etadi va bu jamiyatga o'ziraishlik qiladi. «Nashriyot» shirkati tuzib, Xadrada «Maktab kutubxonasi» nomli kitob do'konini ochdi. Avloniyning maktabi o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga ko'ra mashg'ulotlarni sinf-dars tizimi asosida o'z ona tilida olib borilishi bilan eski usul maktablaridan farq qiladi. U o'z maktabida bolalarga geografiya, tarix, adabiyot, til, hisob, handasa, hikmat kabi fanlardan muayyan ma'lumotlar beradi.

Abdulla Avloniy 1917-yil to'ntarishidan keyin, 1918-yildan boshlab respublikamizda o'qituvchilar uyushmasi, qorovullar, tunukachilar, konchilar, hunarmandlar va bosmaxona xodimlarining kasaba uyushmalarini tashkil qilib, ularga rahbarlik qiladi. Sobiq eski shahar ishchi dehqon Sovet Ijroiya Komitetiga rais qilib saylanadi. Avloniy Turkiston respublikasi milliy Komissariyatining mas'ul xodimi sifatida milliy urf-odatlar va yangicha madaniy normalar hamda qonunlarga doir masalalar bilan shug'ullanadi.

1919-1920-yillarda Avloniy Afg'onistonning Hirot shahrida Sovet elchixonasidabosh konsul bo'lib ishladi. Xalqimiz o'rtasida birodarlikni mustahkamlashsohasidagi olib borgan ishlari uchun Afg'oniston shohi Omonullaxon tomonidan kumush soat bilan taqdirlandi. Bular Avloniyning tariximizdagi o'ziga xos o'rni borligini ko'rsatadi. 20-yillarda Avloniy turli ijtimoiy vazifalar bilan birga muallimlik kasbini ham davom ettirdi, savodsizlikni tugatishda faol qatnashdi. Abdulla Avloniy 1920-yildan boshlab Toshkentda tashkil qilingan o'lka bilim yurtida, so'ngra xotin-qizlar bilim yurtida mudirlik qildi. U xalq maorif institudida,turkfront harbiy maktabida (harbiy bilim yurti) o'qituvchi bo'lib ishladi. 1924-

1929-yillarda O'rta Osiyo Davlat universitetida (SAGU) va boshqa oliy o'quv yurtlarida o'qituvchilik qilish bilan birga ilmiy-tadqiqot ishlari olib bordi.

Abdulla Avloniy xalq orasida ilg'or fikrlarni tarqatishda, ilm va ma'rifatni tashviq qilishda gazeta, jurnallarning roli g'oyat katta ekanligini yaxshi bilar edi. U 1907-yili «Shuhrat», «Osiyo» nomli gazetalar chiqarib unga muharrirlik qiladi. Gazetaning birinchi sonida matbuotning roli, gazetaning vazifasi haqida fikr yuritib, «Matbuot har insonga o'z holini ko'rsatuvchi, ahvol olamdan xabar beruvchi, qorong'i kunlarni yorituvchi, xalq orasida ilm, ittifoq, himmat g'oyalari»ni yoyuvchidir deb, baliqning suvsiz yashamog'i mumkin bo'lmagani kabi insonning ham ilmsiz yashamog'i mumkin emasligini uqtiradi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langan. Uning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda Avloniyning siymosi, ilmiy va pedagogik faoliyati o'zbek xalqi uchun qadrlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston, yoxud axloq. T., 2008.
2. Mustaqillik davri adabiyoti. Toshkent., 2004.
3. Begali Qosimov va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Toshkent "Ma'naviyat" 2004.
4. Mirzayev S. O'zbek adiblari. "Fan". 2002.
5. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. T., 2008.
6. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston, yoxud axloq. T., 2008.
7. Mustaqillik davri adabiyoti. Toshkent., 2004.
8. Begali Qosimov va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Toshkent "Ma'naviyat" 2004.
9. Mirzayev S. O'zbek adiblari. "Fan". 2002. 5. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. T., 2008.